

تقسیم مسؤلیت مدنی^۱

دکتر بختیار عباسلو*

چکیده

تقسیم مسؤلیت مدنی وقتی مطرح می‌گردد که دو یا چند شخص در حادثه زیانبار دخیل باشند. با توجه به اینکه مسؤلیت در هر حادثه بر اساس قواعد مسؤلیتی تعیین می‌گردد؛ بنابراین، در کلیه حوادث زیانبار از جمله حوادثی که ناشی از اجتماع اسباب است و تقسیم مسؤلیت در آن مطرح است، باید قواعد مذکور شناسایی شود. قواعد مذکور در حقوق ایران در این مورد ممکن است تحت یکی از این عناوین مطرح شود: اجتماع دو سبب در عرض یکدیگر، دو سبب با تأثیر جداگانه، دو مباشر اشتراکی، دو مباشر با تأثیر جداگانه و دو سبب و یا دو مباشر به نحو مجمل. وقتی دو یا چند شخص مشترکاً به عنوان سبب زمینه حادثه زیانبار را ایجاد نموده باشند، اصطلاحاً چند سبب در عرض یکدیگر محسوب می‌گردند و به نسبت مساوی مسؤل جبران خسارت خواهند بود دو سبب ممکن است موجب حوادث زیانبار جداگانه به زیاننده ی واحدی گردند، در این صورت اصطلاحاً چند سبب با تأثیر جداگانه نامیده می‌شوند و در این مورد اصولاً هر شخص مسؤل خساراتی است که خود وارد نموده، ولی هر گاه میزان خسارت وارده توسط هر يك نامشخص باشد هر دو به طور مساوی عهده دار مسؤلیت خواهند بود. در صورتی که دو شخص به طور مستقیم (بدون واسطه) در حادثه زیانبار دخالت داشته باشند، گاهی ممکن است تحت عنوان دو مباشر اشتراکی در حادثه زیانبار دخالت داشته باشند که در این صورت به طور تساوی عهده دار مسؤلیت خواهند بود. گاهی به عنوان دو مباشر با تأثیر جداگانه در حادثه نقش خواهند داشت که در این صورت هر يك مسؤل خساراتی است که خود وارد کرده است. مگر در مواردی که تأثیر هر يك از جهت میزان خسارت نامشخص باشد که در این صورت به طور تساوی مسؤلیت خواهند داشت. هر گاه حادثه زیانبار ناشی از فعل واحدی است که مردد بین چند عامل است؛ یعنی قرآینی وجود دارد که اجمالاً فعل یکی از دو یا چند شخص منجر به حادثه شده است ولی فاعل فعل زیانبار به نحو دقیق مشخص نمی‌باشد در این صورت در خصوص توزیع مسؤلیت نظرات مختلفی مطرح شده که نظر برگزیده تقسیم مسؤلیت به نسبت مساوی بین آنها می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: تقسیم مسؤلیت / اجتماع دو سبب / اجتماع دو مباشر / دو مباشر به نحو مجمل.

* عضو هیأت علمی دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

یکی از مهمترین مباحث مسئولیت مدنی، تقسیم و توزیع مسئولیت در صورتی است که در حادثه ی زیانبار چند شخص دخالت داشته باشند. در این خصوص دو سؤال اساسی قابل طرح است: ابتداء آیا صرف دخالت عوامل متعدد در حادثه زیانبار از موجبات تقسیم مسئولیت است. سؤال دوم، در مواردی که مسئولیت مدنی باید بین عوامل مزبور تقسیم شود هر یک به چه نسبت، مسئولیت جبران خسارت وارده را بر عهده دارند. پاسخ سؤالات مذکور باید بر اساس قواعد مسئولیت مدنی مورد بررسی قرار گیرد. هر چند در این مورد قواعد فوق دارای ابهاماتی است، ولی می‌توان با تکیه بر اصول و مبانی حقوقی در این مورد ارائه طریق نمود.

تاکنون سؤال اول توسط حقوق‌دانان به صورت مستقل مورد بررسی قرار نگرفته و سؤال دوم نیز به صورت جامع و کامل مورد بحث واقع نشده است. در صورتی که در تحقق ضرر عوامل متعدد نقش داشته باشد. گاه اسباب عرضی است گاه طولی و گاهی حادثه زیانبار به نحو مستقل به اسباب متعدد انتساب دارد. همه دشواری مسأله در این خلاصه می‌شود که در کدام یک از موارد اسباب طولی، عرضی و به نحو مستقل مسئولیت تقسیم و چگونه توزیع می‌گردد.

علاوه بر این دادگاهها، به علت عدم توجه به موازین حقوقی تقسیم مسئولیت، غالباً در پرونده های حوادث کار و پزشکی مسئولیت را به نسبت تقصیر تقسیم می‌نمایند. در حالی که اگر مورد از موارد تقسیم مسئولیت باشد صرفاً باید مسئولیت به نسبت مساوی تقسیم گردد. بنابراین مطالعه ای جامع در این مورد لازم به نظر می‌رسد.

در تقسیم مسئولیت مدنی، دخالت دو یا چند عامل شرط لازم، ولی شرط کافی نمی‌باشد. بلکه در این مورد دخالت اشتراکی آنها در حادثه زیانبار نیز لازم است. زیرا در بعضی موارد ممکن است دو یا چند عامل در حادثه زیانبار دخالت داشته باشند. ولی ممکن است در قالب دو سبب در طول یکدیگر یا سبب و مباشر اشتراکی یا دو عامل به نحو مستقل در حادثه زیانبار دخالت داشته باشند که در این قبیل موارد مسئولیت بین عوامل مذکور قابل تقسیم نخواهد بود. بلکه یا یکی از آنها یا هر دو به صورت تضامنی مسؤل خواهند بود. در مواردی که امکان تقسیم مسئولیت وجود دارد، براساس قواعد حقوقی کشورمان مسئولیت باید به نحو تساوی بین عوامل متعدد تقسیم گردد، هر چند بنا به نظر عده‌ای امکان تقسیم مسئولیت به نسبت تقصیر نیز وجود دارد. بنابراین با توجه به چگونگی دخالت عاملین حادثه زیانبار موضوع طی چهار گفتار به شرح ذیل مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

گفتار اول- مبانی تقسیم مسئولیت مدنی در حوادث زیانبار

بند اول - حقوق ایران

در حقوق ایران دخالت عوامل متعدد در حادثه زیانبار وقتی موجب تقسیم مسئولیت می‌گردد که اشخاص مشترکاً در حادثه زیانبار - آن هم تحت عنوانی واحد- دخالت داشته باشند. در این صورت در حادثه زیانبار تقریباً نقش یکسانی خواهند داشت. البته ممکن است اشخاصی موجب حوادث زیانبار جداگانه گردند که در این مورد هر چند علی‌الاصول باید هر شخص ضامن خسارتی باشد که خود وارد نموده است. ولی گاهی در این مورد نیز با وجود شرایطی خسارات وارده به زیان‌دیده بین آنها تقسیم خواهد شد.

هر چند به موجب بند الف- ماده ۱۶۵ قانون دریایی «اگر دو یا چند کشتی مرتکب خطا شوند مسئولیت هر یک از کشتیها متناسب با اهمیت تقصیری است که از آن کشتی سر زده است. معذک اگر تشخیص اهمیت تقصیر با شواهد و قرائین ممکن نباشد و یا تقصیر طرفین به نظر یکسان برسد طرفین به نسبت متساوی مسؤل خواهند بود.» ولی ماده مذکور بر خلاف قواعد عام، تقسیم مسئولیت به نسبت تقصیر را مقرر نموده و در حقوق ایران حکمی استثنایی تلقی می‌گردد، به تعبیر دیگر با توجه به اینکه این ماده مربوط به برخورد کشتی ها می‌باشد و نسبت به سایر قواعد از جمله تصادم دو وسیله نقلیه، خاص تلقی می‌شود بنابراین، صرفاً در تصادم دو کشتی، مسئولیت به نسبت تقصیر تقسیم می‌گردد و اگر تقصیر آنها نامشخص باشد، مسئولیت به نسبت مساوی تقسیم خواهد شد. لذا به دلیل استثنایی بودن حکم مقرر در ماده فوق، قابل تعمیم به موارد مشابه نمی‌باشد.

بند دوم - سایر کشورها

در سایر کشورها در این مورد راه حل‌های متفاوتی اتخاذ شده است. به موجب ماده ۵۰ قانون تعهدات سوئیس مقرر شده وقتی چند نفر با هم مسبب ورود خسارت شده باشند، متضامناً مسؤول جبران خسارت هستند، بدون اینکه موردی برای تشخیص بین وادار کننده، مباشر اصلی و معاون او باشد. (واحدی، ۲۵، ۸۷) به نظر می‌رسد مسؤولیت تضامنی وقتی تحمیل می‌شود که نقش هر دو یکسان باشد و یکی از آنها نقش اصلی نداشته باشد.

به موجب بند ۱ ماده ۲۶۹ قانون عربی واحد؛ هر گاه مسؤولین فعل زیانبار متعدد باشند هر يك به نسبت تأثیرشان مسؤول هستند بدون اینکه بین آنها بتوان تضامن برقرار نمود مگر اینکه موجب آن وجود داشته باشد که تعیین آن بر عهده دادگاه خواهد بود. (اللهی، ۱۶۲، ۲۰۰۴) ولی به موجب ماده ۱۶۹ قانون مدنی مصر هر گاه مسؤولین فعل زیانبار متعدد باشند در خصوص جبران زیان دارای مسؤولیت تضامنی می‌باشند. هر چند بعضی نویسندگان معتقد هستند در همه موارد که مسؤولین متعدد باشند امکان برقراری این نوع مسؤولیت نمی‌باشد و معتقد هستند که در موارد زیر امکان برقراری مسؤولیت تضامنی می‌باشد: ۱- وقتی بین اشخاص متعدد تبانی به منظور ایراد زیان وجود داشته باشد در این صورت تفاوتی بین اینکه چه صفتی (به عنوان مثال سبب و مباشر) داشته باشند وجود ندارد. هم چنین تفاوتی بین اینکه امکان تعیین تأثیر آنها وجود داشته باشد نمی‌باشد. ۲- وقتی که بین آنها اتفاق وجود ندارد، ولی خطا هر يك به عنوان سبب ورود ضرر به نحو کامل می‌باشد. ۳- وقتی که بین آنها اتفاق وجود نداشته باشد، ولی خطا هر يك از آنها سبب ورود ضرر به نحو کامل نیز نمی‌باشد و امکان تعیین سهم هر يك وجود ندارد. (مرقس، ۱۹۹۲، صص ۵۱۵-۵۱۹)

در حقوق آلمان دو مبنای قانونی در موردی که دو یا چند شخص موجب حادثه زیانبار شده اند وجود دارد. ۱- بند ۱، ماده ۸۳۰.۱ BGB قانون مدنی «وقتی دو یا چند شخص از طریق يك اقدام غیر قانونی مشترکاً مشروط به اینکه با آگاهی یا عمداً موجب خسارت شوند به طور تضامنی مسؤول جبران خسارت می‌باشند».

۲- به موجب ماده ۲، ۲، ۸۳۰.۲ BGBI قانون مدنی وقتی که دو یا چند شخص مستقل از یکدیگر خسارت واحدی را ایجاد نمایند به گونه‌ای که تأثیر هر کدام مشخص نباشد به طور تساوی عهده دار جبران خسارت هستند. (Cees van Dam, ۲۰۰۶, ۲۸۷)

در حقوق کامن لا هر گاه مرتکبین فعل زیانبار متعدد باشند در خصوص تقسیم مسؤولیت در مقابل زیان‌دیده دارای مسؤولیت تضامنی هستند. البته تا سال ۱۹۳۵ حقی برای مراجعہ پرداخت کننده خسارت به سایر مسؤولین وجود نداشت، ولی به موجب قانون مربوط به مسؤولیت مدنی ۱۹۸۷ که جایگزین قانون قبلی شد وقتی که یکی از مرتکبین تعقیب می‌شود و خسارت را می‌پردازد، نامبرده می‌تواند علیه سایر مسؤولین به نسبت تعداد به آنها مراجعه نماید. (D.L.A.Barker, ۲۰۰۷, ۱۹۵)

در صورت تعدد مرتکبین شبه جرم، دادگاهها به معیار سببی که اگر آن نبود حادثه ایجاد نمی‌شد توجه می‌نمایند.^۲ یکی از تکنیک‌هایی که در این قبیل موارد مد نظر قرار می‌گیرد هر يك از مرتکبین شبه جرم به طور نیابتی برای دیگری ایجاد مسؤولیت می‌نماید.

یکی از مثال‌های معروف در این مورد این مثال است هر گاه A مرتکب تقصیر عدم تعمیر ترمز اتومبیلش شود و سپس آنرا به B اجاره دهد و نامبرده از زدن ترمز هنگامی که خواهان در حال فرار از جلو او بوده خودداری می‌کند. در این مورد تقصیر A در خصوص عدم تعمیر ترمز با اثبات به کار نبردن آن توسط B خنثی می‌شود و بالعکس به کار نبردن ترمز توسط B با اثبات عدم تعمیر ترمز توسط A خنثی می‌شود. در این مورد چون تقصیر هر يك از خواندگان با تقصیر دیگری بی اثر می‌گردد به ناگزیر هر دو باید در مقابل زیان‌دیده مسؤول باشند. (B.S.Markesinis, S.F.Deakin, ۱۹۹۹, ۲۲۳)

گفتار دوم - تقسیم مسؤولیت در اجتماع چند سبب

^۲ but -for

بند اول - مفهوم و موارد

سبب در حقوق، دارای دو مفهوم عام و خاص می‌باشد. در مفهوم عام، سبب مترادف با مداخله کننده در حادثه زیانبار است و در مفهوم خاص مقصود از سبب شخصی است که زمینه ساز یا به تعبیر دیگر فراهم کننده مقدمه حادثه زیانبار می‌باشد و به طور غیر مستقیم در آن دخالت داشته باشد. در اینجا مفهوم خاص سبب مد نظر است.

چند سبب ممکن است به چند صورت با یکدیگر اجتماع داشته باشند. چگونگی اجتماع چند سبب بستگی به نوع و نحوه مداخله آنها دارد. اگر چند سبب مشترکاً زمینه ساز تحقق حادثه زیانبار گردند اصطلاحاً چند سبب در عرض یکدیگر محسوب می‌گردند. به عبارت دیگر چند سبب در ورود ضرر مؤثر باشند و هر یک رابطه عرفی خود را با آن ضرر حفظ کنند. (داراب پور، ۱۳۸۶، ۸۷) گاهی چند سبب هر یک با ایجاد عاملی جداگانه در حادثه زیانبار دخالت دارند در این صورت اگر تأثیر آنها یکی بعد از دیگری باشد، اصطلاحاً دو سبب در طول یکدیگر نامیده می‌شود و اگر منجر به دو حادثه جداگانه شوند در این صورت دو سبب با تأثیر جداگانه محسوب می‌گردند.

گاهی ممکن است عمل غیر مجازی که موجب حادثه زیانبار شده به طور مستقل به دو یا چند شخص به نحو کامل انتساب داشته باشد. به عنوان مثال اگر شخصی اقدام غیر مجازی نماید که شخص دیگر نیز نسبت به اقدام مذکور وظیفه نظارت و مراقبت داشته باشد و در انجام آن وظیفه کوتاهی نماید و عمل مذکور منجر به حادثه زیانبار شود، در این صورت با توجه به اینکه حادثه زیانبار به نحو کامل به هر دو انتساب عرفی دارد و تقصیر یکی صرفنظر از تقصیر دیگری موجب حادثه شده است دو سبب به نحو مستقل تلقی می‌گردند.

در خصوص موارد مذکور، قانونگذار به موجب ماده ۳۶۴ قانون مجازات اسلامی حکم دو سبب در طول و در ماده ۳۶۶ قانون مذکور حکم اجتماع دو سبب در عرض یکدیگر را مشخص نموده است. تقسیم مسؤلیت را در مورد اخیر یعنی اجتماع دو سبب در عرض یکدیگر تجویز نموده و در مورد اول صرفاً مسؤلیت را متوجه یکی از آنها نموده است. اما در دو مورد دیگر یعنی دو سبب با تأثیر جداگانه و دو سبب به نحو مستقل هر چند ظاهراً از نظر قانونگذار مغفول مانده، ولی منع قانونی در خصوص انتساب یک حادثه زیانبار که ناشی از فعل غیر مجازی است به دو یا چند شخص به نحو مستقل وقتی هر یک از آنها به نحو مستقل موجب حادثه زیانبار شده اند، وجود ندارد. بنابراین می‌توان برای هر یک از آنها به موجب قاعده تسبیب مسؤلیت مدنی قابل شد که نتیجه آن مسؤلیت تضامنی است. هر چند در حقوق ایران مسؤلیت تضامنی خلاف قاعده است، ولی با توجه به اینکه ملاک این نوع مسؤلیت در موردی که قانونگذار آنرا تجویز نموده؛ یعنی ایادی متعاقب بر مال مغضوب، انتساب حادثه زیانبار به هر یک از آنها است. بنابراین با توجه به اینکه این حکم استثنایی خود دارای قاعده و ملاکی است که قابل تعمیم به موارد مشابه است.

بند دوم - چگونگی تقسیم مسؤلیت در اجتماع چند سبب

هر گاه دو یا چند سبب در عرض یکدیگر موجب حادثه زیانبار شوند مانند اینکه دو یا چند نفر مشترکاً مانعی بر سر راه عبور وسایل نقلیه ایجاد نمایند به عنوان مثال سنگی را از بالایی تپه ای بر سر راه عبور وسایل نقلیه رها نمایند که در محل غیر قابل رویت برای اجتناب از حادثه قرار گیرد و منجر به حادثه رانندگی شود. یا دو نفر بر سطح معبری اقدام به ریختن مواد لغزنده ای بنمایند و موجب لغزش وسیله نقلیه ای شوند در این قبیل موارد به موجب ماده ۳۶۵ قانون مجازات اسلامی که مقرر می‌دارد «هر گاه چند نفر با هم سبب آسیب یا خسارتی شوند به طور تساوی عهده دار خسارت هستند» اشخاص مذکور به طور مساوی مسؤلیت جبران خسارت را بر عهده دارند.

هر چند در این مورد عده‌ای از حقوق دانان معتقدند این ماده ناظر به موردی است که نتوان میزان تأثیر هر یک را تعیین نمود. (قاسم زاده، ۱۳۸۶، ص ۱۰۶) به عبارت دیگر در هر جا میزان دخالت هر یک از مسؤلین متعدد در تحقق خسارت معلوم نباشد چاره ای جز توزیع مسؤلیت به نسبت مساوی نیست. (یزدانیان، ۱۳۸۶، ص ۴۱۴) ولی با توجه به اینکه در عمل تشخیص و تعیین میزان تأثیر هر یک از دو سبب به نحو دقیق مقدور نمی‌باشد و تجویز مسؤلیت به نسبت تأثیر منجر به حاکم شدن سلیقه کارشناسان در این مورد می‌گردد، بنابراین اعمال قاعده تساوی در این مورد منطقی تر به نظر می‌رسد. از نظر فقها نیز هر گاه دو یا چند نفر اقدام مشترکی نمایند به عنوان مثال چند نفر سنگی قرار دهند ضمان بر عهده همه است و ظاهر این است که مسؤلیت آنها بالسویه است هر چند، هر یک از نظر قدرت با یکدیگر اختلاف داشته

باشند. (امام خمینی، ۵۶۹) در حقوق فرانسه، توزیع مسؤلیت بین مسؤلان بر حسب درجه تقصیر آنان صورت می پذیرد. (کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۴۹۸) در حقوق سایر کشورها از جمله فرانسه که قرابت بیشتری با حقوق کشور ما دارد به چگونگی دخالت عوامل متعدد توجهی ندارند. حقوق دانان نیز در تعدد اسباب چگونگی دخالت اسباب را مورد توجه قرار نداده اند. (کاتوزیان، ۴۹۹، ص ۷۸)

در اجتماع چند سبب با تأثیر جداگانه، اصولاً هر يك از اشخاصی که به عنوان سبب موجب خسارت به زیان دیده شده اند، مسؤلیت جبران خسارتي را که خود به تنهایی به زیان دیده وارد کرده اند بر عهده دارند، ولی در بعضی موارد ممکن است تشخیص میزان خسارتي را که دو سبب در دو حادثه جداگانه موجب ورود آن به زیان دیده شده اند ممکن نباشد در این صورت نیز باید قایل به تساوی مسؤلیت هر دو شویم زیرا هر گاه نسبت به دخالت دو یا چند نفر در ایراد خسارتهای جداگانه عالم باشیم، ولی نسبت به تأثیر هر کدام و بالتبع میزان مسؤلیت آنها آگاه نباشیم به علت اینکه نمیتوانیم یکی را بر دیگری ترجیح دهیم یا به عبارت دیگر موجه نبودن ترجیح بلامرجه، ناگزیر باید قایل به تقسیم مسؤلیت به صورت مساوی گردید.

گفتار سوم - تقسیم مسؤلیت در اجتماع چند مباشر

بند اول - مفهوم و موارد

فقهاء عظام گفته اند که اتلاف گاه بالمباشره است گاه بالتسبیب. مراد از مباشرت ایجاد علت تلف است مثل قتل و خوردن و سوزاندن. (الحسینی المراغي، ۱۳۸۵، ص ۵۱) علاوه بر این در اتلاف تفاوتی بین قصد و عدم قصد و علم و جهل و بلوغ و عدم بلوغ و عقل و جنون نمی باشد. (کاشف الغطاء ۲۰۰۴، ص ۱۷۷) گاهی حوادث زیانبار ناشی از اجتماع چند مباشر است که ممکن است به یکی از اشکال زیر در حادثه نقش داشته باشند:

الف - اجتماع چند مباشر با تأثیر جداگانه که در این مورد چند وسیله نقلیه طی حوادث جداگانه موجب خسارات جداگانه ای نسبت به وسیله نقلیه یا شخص دیگر شوند. نکته حایز اهمیت در این مورد عدم ارتباط حوادث ایجاد شده توسط نامبردگان با یکدیگر است. به عنوان مثال اگر اتومبیلی به موتورسیکلتی برخورد نموده و موجب پرتاب آن در خط عبور مقابل شود به گونه ای که برای وسیله نقلیه ای که در خط مذکور در حال حرکت است عبور از روی موتورسیکلت اجتناب ناپذیر شود. نقش اتومبیل در برخورد اولیه به موتورسیکلت به عنوان مباشر و به علت پرتاب آن در خط مقابل به علت اینکه مانعی بر سر راه عبور دیگری بوجود آورده به عنوان سبب و به علت اینکه فاصله وسیله نقلیه که از روبرو در حال حرکت است با مانع ایجاد شده یعنی موتورسیکلت اندک است اتومبیل تحت عنوان سبب قوی تر از مباشر نیز تلقی می گردد. ولی اگر در حادثه فوق فاصله وسیله نقلیه ای که در حادثه دوم دخالت دارد با موتورسیکلت برای اجتناب از برخورد کافی و از نظر موقعیت زمانی و مکانی در موقعیت قابل دید و رویت باشد در این صورت حادثه از مصادیق اجتماع دو مباشر با تأثیر جداگانه محسوب می گردد.

ب- اجتماع دو مباشر اشتراکی؛ مداخله دو مباشر در این مورد ممکن است به دو صورت باشد یا هر دو فعلی واحد را انجام دهند مانند دو شخص شیئی ای را به حرکت در آورده که به دیگری برخورد نموده و موجب خسارت به او شود.

گاهی ممکن است دو مباشر ابتداء هر يك فعلی جدا انجام دهند که بعداً در يك مقطع زمانی با یکدیگر ترکیب و منجر به حادثه واحدی شوند که تنها مصداق آن در حوادث رانندگی تصادم دو وسیله نقلیه است که موضوع مواد ۳۳۶ و ۳۳۷ قانون مجازات اسلامی است. مقصود از تصادم دو وسیله نقلیه حادثه ای است که دو وسیله نقلیه در حال حرکت مشترکاً در ایجاد آن دخالت داشته باشند و ضمن مؤثر بودن حرکت آنها، لزوم انتساب حادثه به هر دو است که لازمه آن، تقصیر یا عدم تقصیر هر دو می باشد. بنابراین اگر یکی مقصر و دیگری فاقد تقصیر باشد به دلیل اینکه حادثه به یکی از آنها انتساب دارد، حادثه تصادم قلمداد نمی شود. دو وسیله نقلیه مقصر مانند دو وسیله نقلیه که هر دو تجاوز به چپ داشته باشند و با یکدیگر از روبرو برخورد نمایند. دو وسیله نقلیه فاقد تقصیر مانند برخورد دو وسیله نقلیه در حال حرکت با یکدیگر در مکان و محوطه ای که فاقد هر نوع خط کشی است.

علاوه بر این باید بین تقصیر هر يك و حادثه رابطه سببیت وجود داشته باشد. به عنوان مثال اگر وسیله نقلیه ای در مسیر مجاز خود با سرعت غیر مجاز در حال حرکت باشد، ولی اتومبیل دیگری که از روبرو در حال

حرکت است به علت تجاوز به چپ با نامبرده برخورد نماید، در این صورت نیز به علت اینکه صرفاً تقصیر وسیله نقلیه اخیر علت حادثه است، حادثه تصادم تلقی نمی‌شود و در نتیجه مسؤلیت بین آنها قابل تقسیم نمی‌باشد.

بند دوم - چگونگی تقسیم مسؤلیت در اجتماع چند مباشر

هر گاه دو یا چند مباشر تحت عنوان چند مباشر اشتراکی در حادثه زیانبار دخالت داشته باشند صرفنظر از میزان تأثیر یا تقصیر آنها، به صورت مساوی مسؤلیت جبران خسارات وارده را بر عهده دارند. علت این امر نیز عدم امکان سنجش میزان تقصیر و دخالت آنها در حادثه زیانبار است، زیرا در این مورد نیز عملاً چنین امری مقدور و ممکن نیست و بلکه نتیجه‌ای به جز داوری سلیقه‌ای به بار نخواهد آورد. این نظر از این لحاظ که مسؤلیت دو طرف را به طور قاطع معین می‌کند و مسأله را به نظر دادرس وانمی‌گذارد، مقبول است. (کاتوزیان، ۱۳۷۴، ص ۵۱۹) بنابراین قانونگذار صراحتاً در ماده ۳۳۶ قانون مجازات اسلامی صرفنظر از میزان تقصیر رانندگانی که با یکدیگر تصادم نموده اند آنها را به صورت مساوی مسؤل جبران خسارات اعلام نموده است. لازم به ذکر است که دخالت چند مباشر ممکن است در قالب فعلی واحد باشد مانند اینکه دو نفر شئی را از محلی پرتاب نمایند که منجر به برخورد به شخصی یا مالی و خسارت گردد یا در قالب فعلهای جداگانه که بعداً این فعلها با یکدیگر ترکیب شده و از اشتراك آنها حادثه زیانبار ایجاد می‌گردد مانند اینکه دو شخص دو شئی را به حرکت در آورند که اشیای مذکور در يك نقطه به یکدیگر برخورد و منجر به وقوع حادثه و خسارت به دیگری گردد. در این صورت با توجه به اینکه حادثه ناشی از فعلهای دو شخص به عنوان دو مباشر است که با یکدیگر ترکیب و از اجتماع آن حادثه به وجود آمده بنابراین در این موارد نیز مسؤلیت بین اشخاص فوق که به عنوان دو مباشر در حادثه مداخله داشته اند به نحو مساوی تقسیم می‌گردد. این نوع حادثه در حوادث رانندگی در حقوق ایران تحت عنوان تصادم دو وسیله نقلیه نامیده شده است. این کلمه علاوه بر قانون مدنی در قانون مجازات اسلامی نیز به کار برده شده است. به نظر می‌رسد قانون مجازات اسلامی در ماده ۳۳۶ ماده ۳۳۵ قانون مدنی را در خصوص تصادم تکمیل نموده زیرا قانونگذار در قانون مدنی صرفاً از موردی نام برده که هر دو وسیله نقلیه مقصر باشند، ولی در قانون مجازات اسلامی از موردی نام برده شده که ممکن است دو وسیله نقلیه با یکدیگر برخورد و تصادم نمایند، ولی در عین حال هیچ کدام مقصر نباشند مانند اینکه دو وسیله نقلیه در مکانی با یکدیگر برخورد کرده اند که فاقد هر نوع خط کشی و علائم راهنما باشد.

علاوه بر مورد فوق گاهی در اجتماع دو مباشر با تأثیر جداگانه (عباسلو، ۱۳۸۷، ص ۶۴) هر چند اصولاً هر يك از مباشرین مسؤل جبران خسارتي است که خود وارد نموده، ولی در بعضی موارد به دلیل اینکه هر يك از مباشرین خسارتي را که وارد نموده اند با یکدیگر ترکیب شده است و قابل تفکیک نمی‌باشد؛ به عنوان مثال اگر وسیله نقلیه «الف» در تقاطعی متوقف شده سپس وسیله نقلیه «ب» از عقب به نامبرده برخورد نموده و خسارتي وارد نموده و پس از آن وسیله نقلیه «ج» نیز با برخورد به وسیله نقلیه «ب» آنرا مجدداً به عقب وسیله نقلیه «الف» پرتاب نماید و خسارت قبلی را تشدید نماید. در این صورت به علت اینکه میزان خسارتي را که هر يك وارد نموده اند مشخص نمی‌باشد هر دو به طور مساوی مسؤل جبران خسارت می‌باشند.

اگر شخصی قسمتی از دست دیگری را مجروح کند و سپس دیگری قسمتی دیگر را مجروح کند به گونه‌ای که در اثر جراحات فوق دست زیان دیده قطع گردد به طوری که جنایت مستند به فعل همه مداخله کنندگان باشد در این صورت همه آنها شریک خواهند بود. (نجفی به نقل از صادقی، ۱۳۸۲، ص ۲۳۲)

در حقوق لبنان در صورتی که حادثه زیانبار ناشی از اشتراك چند عامل باشد در صورتی که تعیین میزان خسارتي که هر يك وارد کرده اند غیر ممکن باشد در این صورت مسؤلیت آنها تضامنی خواهد بود. (العوجی، ۲۰۰۴، ص ۳۱۴)

گفتار چهارم - تقسیم مسؤلیت مدنی ناشی از اجتماع چند سبب یا مباشر مجمل

بند اول - مفهوم و موارد

هر گاه علت حادثه زیانبار عامل واحدی بوده ولی مردد بین چند سبب یا چند مباشر باشد، به تعبیر دیگر نسبت به

اینکه یکی از چند عامل موجب حادثه شده عالم و آگاه باشیم، ولی نسبت به اینکه حادثه زیانبار توسط کدام يك از آنها به وجود آمده عالم نباشیم. به عنوان مثال اگر مشخص شود که عابری به علت برخورد یکی از چند وسیله نقلیه به قتل رسیده، ولی ندانیم به علت ضربه وارده توسط کدام يك از آنها حادثه ایجاد شده است.

گاهی ممکن است یکی از چند شخص اقدام به ایجاد زمینه حادثه زیانبار نموده باشند. در صورتی که در خصوص اینکه اقدام زیانبار را یکی از اشخاص مذکور انجام داده باشد علم وجود دارد ولی نسبت به اینکه کدام يك از آنها مرتکب اقدام مذکور شده است علم و اطلاعی وجود ندارد. در این صورت اجتماع چند سبب به نحو مجمل مطرح می‌گردد.

بند دوم - چگونگی تقسیم مسؤلیت در اجتماع چند سبب یا مباشر به نحو مجمل

در خصوص چگونگی تعیین مسؤلیت نظراتی به شرح زیر مطرح گردیده:

الف- مسؤلیت تضامنی

بر اساس این نظر با توجه به اینکه از طرفی حادثه زیانبار مشترکاً توسط نامبردگان انجام نگردیده و از طرف دیگر عدم امکان ترجیح یکی بر دیگری، دارای مسؤلیت تضامنی هستند هر چند این نظر سهولت بیشتری برای زیان‌دیده جهت جبران خسارت فراهم می‌کند، ولی علاوه بر اینکه فاقد مبنای عقلی و منطقی است در مقایسه با نظر اول که توسل به قرعه است منجر به بی‌عدالتی بیشتری نسبت به اشخاصی که در حادثه زیانبار دخالت نداشته اند می‌گردد. علاوه بر این با توجه به اینکه مسؤلیت تضامنی صرفاً در صورتی امکان پذیر است که حادثه زیانبار به نحو مستقل به هر یک از اشخاصی که در حادثه زیانبار دخالت دارند قابل انتساب باشد، ولی در این مورد حادثه زیانبار صرفاً ناشی از فعل یکی از چند نفر می‌باشد و دیگران هیچ دخالتی در حادثه نداشته اند. در حقوق فرانسه در چنین موردی به موجب ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی، تحت عنوان تقصیر جمعی، منجر به مسؤلیت تضامنی اشخاصی که در حادثه زیانبار دخالت داشته اند می‌شود. (Cees vanDam ۲۰۰۶، ۲۸۸)

ب- تحمیل مسؤلیت حادثه به یکی از مباشرین از طریق قرعه

توسل به قرعه، زیرا با توجه به اینکه دخالت اشتراکی آنها در حادثه زیانبار منتفی است و از این جهت نمی‌توان مسؤلیت را بین آنها به صورت مساوی تقسیم کرد؛ بنابراین، تنها راه توسل به قرعه است.

این نظر مورد پذیرش قانونگذار در ماده ۳۱۵ قانون مجازات اسلامی قرار گرفته است. ماده مذکور مقرر می‌دارد «اگر دو نفر متهم به قتل باشند و هر کدام ادعا کنند که دیگری کشته است و علم اجمالی بر وقوع قتل توسط یکی از آن دو نفر باشد و حجت شرعی بر قائل بودن یکی اقامه نشود و نوبت به دیه برسد با قید قرعه دیه از یکی از آنها گرفته می‌شود.» اگر حکم مقرر در ماده مذکور طبق قاعده باشد قابل تعمیم به سایر موارد نیز می‌باشد، ولی اگر استثناً بر قاعده باشد قابل تسری به موارد مشابه نمی‌باشد. هر چند عده‌ای معتقدند با توجه به پذیرش قرعه در موارد مشتبه در حقوق موضوعه، میتوان از ملاک ماده ۳۱۵ قانون مجازات اسلامی برای احراز استناد عرفی عمل زیانبار به عامل استفاده کرد. (باریکلو، ۱۳۸۵، ص ۱۲۴)

به نظر می‌رسد حکم مذکور استثناً بر قاعده باشد، زیرا قانونگذار این حکم را شامل موردی دانسته که دو نفر متهم به قتل باشند زیرا ممکن است به جای دو نفر چند نفر نیز در حادثه دخالت داشته باشند و ماده صرفاً قتل را مطرح نموده در حالی که قانونگذار می‌توانست علاوه بر قتل سایر صدمات بدنی و خسارات مالی را نیز بیاورد. علاوه بر این تحمیل مسؤلیت به یکی از این اشخاص هر چند از طریق قرعه، ترجیح بلا مرجح محسوب می‌گردد، ولی استثناً قانونگذار آن را در مورد مقرر در ماده مذکور پذیرفته و قابل تعمیم به موارد مشابه نمی‌باشد.

ج- تقسیم مسؤلیت به صورت تساوی

بر اساس این نظر با توجه به اینکه اولاً تحمیل مسؤلیت به یکی از آنها ترجیح بلا مرجح تلقی می‌شود. ثانیاً مسؤلیت تضامنی صرفاً در صورتی برقرار می‌شود که حادثه زیانبار به نحو مستقل به عوامل متعدد قابل انتساب باشد. بنابراین در این مورد بهترین راه حل توزیع مسؤلیت به نحو تساوی می‌باشد. علاوه بر این با توجه به اینکه قرعه در بعضی موارد منجر به تحمیل کامل مسؤلیت به ناحق به شخصی می‌گردد که هیچ

دخالتی در حادثه زیانبار نداشته است؛ بنابراین، قابل شدن به تقسیم مسؤلیت به طور تساوی هر چند منجر به تحمیل مقداری از مسؤلیت به شخص بی گناه می‌گردد، ولی از ظلم بیشتر که ناشی از توسل به قرعه است جلوگیری می‌کند.

نتیجه

بر خلاف حقوق کشورهای غربی، در حقوق ایران در تقسیم مسؤلیت مدنی چگونگی دخالت اشخاص متعدد در حادثه زیانبار حایز اهمیت است. به همین علت اگر دو شخص تحت عنوان دو سبب در طول یکدیگر، دو سبب به نحو مستقل، سبب و مباشر اشتراکی، سبب و مباشر به نحو مستقل در حادثه زیانبار دخالت داشته باشند، مسؤلیت بین آنها تقسیم نخواهد شد، ولی در صورتی مسؤلیت قابل تقسیم است که دو شخص تحت عنوان دو سبب در عرض یکدیگر، دو مباشر اشتراکی، دو مباشر به نحو مجمل، دو سبب و دو مباشر با تأثیر جداگانه در بعضی موارد، در حادثه نقش داشته باشند، تقسیم مسؤلیت در موارد فوق به صورت مساوی نسبت به تقسیم آن به نسبت تقصیر عادلانه تر است. هر چند از نظر تئوری تقسیم مسؤلیت به نسبت تقصیر موجه تر جلوه می‌نماید، ولی با توجه به اینکه در عمل به دلیل عدم معیار و ملاکی برای سنجش میزان تقصیر، تعیین میزان آن دستخوش داورى سلیقه‌ای کارشناسان می‌گردد- و چه بسا به شخصی که تأثیر کمتری در حادثه زیانبار داشته- مسؤلیت بیشتری تحمیل شود. بنابراین تقسیم مسؤلیت به نسبت مساوی در مقایسه با تقسیم آن به نسبت تقصیر هر چند نمی‌تواند به نحو مطلق متضمن عدالت باشد ولی به طور نسبی عادلانه تر خواهد بود. با توجه به اینکه قواعد تقسیم مسؤلیت وقتی که حادثه زیانبار ناشی از چند عامل باشد دارای ابهاماتی است.

تبیین این ابهامات و ارائه الگویی جدید که برگرفته از مبانی حقوقی و فقهی کشورمان باشد بسیار حایز اهمیت است. با توجه به اینکه یکی از مهمترین حوادث زیانبار حوادث رانندگی است که معمولاً در این حوادث چند عامل دخالت دارد. یکی از حوادثی که باید مسؤلیت بین رانندگان تقسیم شود، تصادم دو وسیله نقلیه است. در این مورد دو راننده تحت عنوان دو مباشر اشتراکی در حادثه دخالت دارند و در صورت وجود شرایط لازم که شامل حرکت دو وسیله نقلیه و مؤثر بودن حرکت آنها در حادثه و تقصیر هر دو یا در صورت نداشتن تقصیر، انتساب حادثه به هر دو، مسؤلیت بین هر دو به نسبت مساوی تقسیم می‌گردد.

علاوه بر این به طور کلی می‌توان گفت هر گاه حادثه رانندگی ناشی از دو یا چند عامل همسان از قبیل اجتماع دو سبب در عرض یکدیگر یا دو مباشر اشتراکی باشد، مسؤلیت به صورت تساوی بر عهده آنها خواهد بود. هر گاه حادثه رانندگی ناشی از دو عامل همسان از قبیل دو سبب یا دو مباشر با تأثیر جداگانه باشد در این مورد اگر خسارتی را که هر یک در حوادث جداگانه ایجاد نموده اند مشخص باشد هر یک مسؤلیت جبران همان خسارت را بر عهده دارد، ولی در صورتی که میزان خسارتی که هر یک وارد نموده اند مشخص نباشد در این صورت هر دو به طور تساوی عهده دار جبران خسارت خواهند بود. علاوه بر این هر گاه حادثه رانندگی ناشی از فعل یکی از چند عامل به نحو مردد باشد؛ به عنوان مثال عابری به علت برخورد یکی از دو وسیله نقلیه فوت نموده هر چند برخورد از سوی یکی از آنها صورت گرفته باشد، ولی مشخص نیست که حادثه به کدام یک انتساب دارد، در این صورت مسؤلیت به طور تساوی بر عهده هر دو خواهد بود.

فهرست منابع

- ۱- باریکلو دکتر علی رضا، مسئولیت مدنی، ۱۳۸۵، نشر میزان، تهران.
- ۲- الحسینی المراغی، سید میر عبدالفتاح، ترجمه دکتر محمد جواد شریعت باقری، عناوین ضمان، ۱۳۸۵، نشر میزان، تهران.
- ۳- داراب پور، دکتر مهرا ب، مسئولیت های خارج از قرارداد، ۱۳۸۷، انتشارات مجد، تهران.
- ۴- عباسلو، بختیار، مسئولیت مدنی ناشی از حوادث رانندگی، ۱۳۸۷، نشر میزان، تهران.
- ۵- صادقی، دکتر محمد هادی، جرایم علیه اشخاص، ۱۳۸۲، نشر میزان، تهران.
- ۶- قاسم زاده، دکتر سید مرتضی، الزام ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، ۱۳۸۶، نشر میزان، تهران.
- ۷- کاتوزیان، دکتر ناصر، الزامهای خارج از قرارداد؛ ضمان قهری، ۱۳۷۴، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- ۸- واحدی دکتر جواد، ترجمه قانون تعهدات سویس، ۱۳۸۷، نشر میزان، تهران.
- ۹- یزدانیان، دکتر علیرضا، قواعد عمومی مسئولیت مدنی، جلد اول، ۱۳۸۶، نشر میزان، تهران.

عربی

- ۱۰- صالح احمد، محمد الهی، المباشرة و المتسبب في المسؤولية التقصيرية، ۲۰۰۴، دار الثقافة للنشر و التوزيع.
- ۱۱- العوجی، مصطفی، القانون المدني، الجز الثاني، المسؤولية المدنية، ۲۰۰۴، منشورات الحلبي الحقوقية، لبنان.
- ۱۲- كاشف الغطاء، شيخ محمد حسين، تحرير المجله، ۲۰۰۴، المجمع التقريب بين المذاهب الاسلاميه، تهران.
- ۱۳- مرقس الدكتور سليمان، الوافي في شرح القانون المدني في التزامات في فعل الضار و المسؤولية المدنية، الجلد الاول، ۱۹۹۲، توزيع مكتبة زين الحقوقية، قاهره.
- ۱۴- الموسوي الخميني، روح الله، تحرير الوسيله، الجز الثاني، بي تا، انتشارات قدس محمدي، قم.

انگلیسی

- ۱۵- B.S.Markesinis ,S.F.Deakin,Tort Law, Oxford, New york, ۱۹۹۹.
- ۱۶- Cees van Dam,EUROPEAN TORT LAW ,OXFOD, NEWYORK, ۲۰۰۶.
- ۱۷- D.L.A.Barker,Law made simle,twelfth edition,made simple books,۲۰۰۷.